

ترکیب یافته‌های اقتصادی و اجتماعی زعفران

combination of economic and social findings regarding saffron

محمد مظهری^{۱*}، معصومه ناروئی^۲

۱. استادیار پژوهشی بخش تحقیقات اقتصادی، اجتماعی و ترویج کشاورزی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان خراسان رضوی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مشهد، ایران، (نگارنده مسئول)
۲. محقق بخش جنگل و مرتع. مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان خراسان رضوی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مشهد، ایران. ****

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۱۱ -

چکیده

مظهری، م.، ناروئی، م. ترکیب یافته‌های اقتصادی و اجتماعی زعفران
نشریه ترویجی زعفران و گیاهان دارویی، دوره ۶- شماره ۱- پایاند ۸- بهار و تابستان ۱۴۰۵ صفحه: ۵۸-۵۳

زعفران به عنوان یکی از ارزآورترین محصولات کشاورزی ایران، نقشی مهم در درآمد خانوارهای روستایی و حفظ اشتغال مناطق کم‌آب دارد. با این حال، پراکندگی پژوهش‌ها و تفاوت در نتایج آن‌ها باعث شده سیاست‌گذاران و کشاورزان به تصویر دقیق و یکپارچه‌ای از وضعیت اقتصادی- اجتماعی این محصول، دسترسی نداشته باشند. فراترکیب یا تلفیق نظام‌مند یافته‌های پژوهشی، روشی است که می‌تواند این مشکل را برطرف کند. در این مقاله، اقدام به استخراج و ترکیب یافته‌های گزارشات و مقالات علمی منتشر شده در حوزه اقتصادی و اجتماعی زعفران طی بیست و پنج سال گذشته شده است. نتایج ترکیب یافته‌های پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه مطالعات اقتصادی- اجتماعی زعفران نشان می‌دهد که در بعد اقتصادی، زعفران از ظرفیت بالایی برای ایجاد درآمد، افزایش ارزش افزوده و توسعه صادرات برخوردار است. همچنین سودآوری این محصول در مقایسه با بسیاری از محصولات زراعی بیشتر است، اما این مزیت تحت تأثیر عواملی چون نوسانات قیمت، افزایش هزینه‌های تولید، ضعف در بسته‌بندی و فرآوری، نبود نظام بازاریابی کارآمد و وابستگی به صادرات خام قرار دارد. در بعد اجتماعی، نتایج نشان می‌دهد که زعفران نقش مهمی در ایجاد اشتغال فصلی و پایدار، به‌ویژه برای زنان و اعضای خانوارهای روستایی، ایفا می‌کند. همچنین توسعه کشت زعفران می‌تواند به تثبیت جمعیت در روستاها، کاهش مهاجرت، تقویت حس تعلق به فعالیت‌های محلی و ارتقاء سرمایه اجتماعی کمک کند.

واژه‌های کلیدی: اقتصادی اجتماعی، زعفران، فراترکیب

آدرس پست الکترونیکی نگارنده مسئول: momazhari@gmail.com

بیان مسئله

ترکیب یافته‌های تحقیقاتی (فراترکیب) در رابطه با یک محصول، در واقع به منظور یکپارچه‌سازی چندین مطالعه برای ایجاد یافته‌های جدید و تفسیر آن‌ها به کار رفته و بر مطالعات کیفی جهت تفسیر و تحلیل عمیق آن‌ها تأکید دارد. اجرای فراترکیب مستلزم این است که پژوهشگر، بازنگری دقیق و عمیقی انجام دهد و یافته‌های پژوهش‌های مرتبط را ترکیب کند (فتحی، ۱۴۰۳).

زعفران به عنوان یکی از ارزشمندترین محصولات کشاورزی ایران، نقش مهمی در معیشت هزاران کشاورز و خانواده‌های روستایی دارد (جماعتی اردکانی، ۱۳۹۸). بسیاری از بهره‌برداران زعفران با وجود تلاش فراوان، همچنان با چالش‌هایی مانند نوسان قیمت، افزایش هزینه‌های تولید، کمبود آب، ضعف در بازاریابی، وابستگی به واسطه‌ها و بی‌ثباتی درآمد روبه‌رو هستند (پیشوایی و همکاران، ۱۴۰۲). این در حالی است که زعفران در بازارهای جهانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و می‌تواند منبعی پایدار برای درآمد و توسعه روستاها باشد (محمدزاده و همکاران، ۱۴۰۲).

در سال‌های گذشته پژوهش‌های متعددی درباره مسائل اقتصادی و اجتماعی زعفران انجام شده است؛ از بررسی هزینه و سود تولید گرفته تا تحلیل زنجیره ارزش، صادرات، نقش تعاونی‌ها، اشتغال‌زایی، نقش زنان در تولید و اثرات آن بر توسعه محلی. اما این مطالعات پراکنده‌اند و نتایج آن‌ها به صورت یکجا و کاربردی در اختیار بهره‌برداران قرار نگرفته است. در نتیجه

بسیاری از کشاورزان نمی‌دانند کدام راهکارها در عمل مؤثرتر بوده‌اند و چه عواملی بیشترین تأثیر را بر افزایش درآمد در مزرعه و کاهش ریسک اقتصادی داشته‌اند (مظهری، ۱۴۰۳).

از سوی دیگر، نبود یک جمع‌بندی روشن از یافته‌های علمی باعث می‌شود تصمیم‌گیری‌ها بیشتر بر اساس تجربه فردی یا شرایط مقطعی بازار انجام شود. این موضوع می‌تواند منجر به فروش محصول با قیمت پایین، وابستگی شدید به دلالان، عدم برنامه‌ریزی برای فرآوری و بسته‌بندی، و در نهایت کاهش سهم کشاورز از سود نهایی شود. همچنین برخی مسائل اجتماعی مانند مهاجرت روستاییان، کاهش انگیزه نسل جوان برای ادامه فعالیت‌های کشاورزی و ضعف همکاری‌های جمعی نیز به طور مستقیم با وضعیت اقتصادی زعفران در ارتباط است (محمدزاده و همکاران، ۱۴۰۲). بنابراین نیاز است که نتایج مطالعات اقتصادی و اجتماعی زعفران به صورت یکپارچه بررسی و جمع‌بندی شوند تا مشخص گردد مهم‌ترین عوامل موفقیت و چالش‌های اصلی این محصول چیست (مظهری، ۱۴۰۳).

روش ترکیب یافته‌های تحقیقاتی (فراترکیب) این امکان را فراهم می‌کند که پژوهش‌های مختلف با هم مقایسه شده و نکات مشترک و کاربردی آن‌ها استخراج شود (عابدی جعفری و امیری، ۱۳۹۸). خروجی چنین پژوهشی می‌تواند تصویری روشن از وضعیت واقعی تولید و بازار زعفران ارائه دهد و راهکارهایی عملی برای افزایش بهره‌وری، بهبود بازاریابی، تقویت همکاری‌های تعاونی، کاهش هزینه‌ها و افزایش سهم کشاورز از ارزش افزوده را پیشنهاد نماید.

معرفی دستاورد

با توجه به انتخاب تعداد ۶۵ مقاله مندرج در نشریات معتبر علمی داخل و خارج از ایران در خصوص موضوعات اقتصادی- اجتماعی زعفران ایران و شناسایی شاخص‌های مهم و کلیدی در این چارچوب، در نهایت تعداد کل ۲۶ شاخص تعیین گردید که از این میان تعداد ۱۷ شاخص مربوط به موضوعات اقتصادی و ۹ شاخص نیز در رابطه با موضوعات اجتماعی مشخص گردیدند که در جدول ۱ به مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی و نیز عناوین شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی و مقالات چاپ شده بر اساس شاخص‌های مورد نظر، اشاره شده است. بر اساس اطلاعات مندرج در جدول ۱ طی ۲۵ سال گذشته، عمده موضوعات پژوهشی اقتصادی- اجتماعی در رابطه با زعفران ایران، با فراوانی نسبتاً بالایی در حوزه اقتصادی بوده که بالاترین میزان فراوانی با عدد ۱۷ مربوط به شاخص اقتصاد تولید و پس از آن شاخص صادرات با عدد ۱۵ می‌باشد. بر این اساس می‌توان گفت که طی دو دهه اخیر تعداد نسبتاً زیادی پژوهش در حوزه مدیریت اقتصاد تولید در سطح واحدها یا مزارع تولید زعفران در مقیاس کشوری، به طور ویژه استان خراسان رضوی به عنوان مهم‌ترین استان تولیدکننده زعفران، انجام شده است.

پس از شاخص اقتصاد تولید در سطح مزرعه، شاخص اقتصادی صادرات با فراوانی ۱۵ از نظر رتبه در ردیف دوم قرار گرفته است. در واقع اهمیت کشت و تولید زعفران در ایران به دلیل فرآیند صادرات و ارزآوری آن برای کشور

می‌باشد لذا توجه به موضوعات پژوهشی در رابطه با چالش‌های صادرات این محصول نیز از اهمیت خاصی برخوردار بوده که بر این اساس پژوهش‌های نسبتاً زیادی نیز انجام شده است.

شاخص اقتصادی کارایی و بهره‌وری با فراوانی ۷ رتبه سوم را به خود اختصاص داده است. کارایی و بهره‌وری در کشت زعفران یعنی با کمترین هزینه و نهاده، بیشترین کمیت و کیفیت به دست آید. وقتی روش‌های کشت، آبیاری، کوددهی و برداشت درست انجام شود، عملکرد مزرعه افزایش یافته و سود کشاورز بیشتر می‌شود. بهره‌وری مناسب باعث می‌شود از آب، زمین، نیروی کار و پیاز زعفران بهتر استفاده شود و هدررفت کاهش یابد. در نتیجه، تولید زعفران پایدارتر شده و کشاورز می‌تواند محصولی با کیفیت‌تر و اقتصادی‌تر عرضه کند.

بعد از انجام پژوهش‌های متعدد در حوزه اقتصادی که اولویت اول را به خود اختصاص داده است، پژوهش‌های حوزه اجتماعی از قبیل اشتغال‌زایی، رضایت شغلی، مهاجرت و پایداری اجتماعی در اولویت بعدی قرار گرفته‌اند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت مهم‌ترین دغدغه پژوهشگران در زمینه زعفران، مسائل و مشکلات مربوط به موضوعات اقتصادی بوده است.

بر اساس نتایج مطالعات انجام شده در حوزه مسائل اقتصادی و اجتماعی زعفران در ایران، مهم‌ترین یافته‌ها و دستاوردهایی که می‌تواند از نظر اقتصادی و اجتماعی تاثیر مهمی روی درآمد و معیشت زعفرانکاران داشته باشد به شرح ذیل است:

۱- تأثیر آموزش و ترویج در افزایش سودآوری

مزارع زعفران

نتایج نشان داده است که سودآوری زعفران تابعی از مدیریت مزرعه، آموزش بهره‌برداران و شناخت دقیق بازار است. آموزش‌های فنی در زمینه کشت، برداشت، خشک‌کردن و بسته‌بندی زعفران می‌تواند کیفیت محصول را به سطح استاندارد جهانی ارتقاء دهد. ترویج از طریق کارگاه‌های عملی، بازدیدهای آموزشی و شبکه‌سازی بین مناطق زعفران‌خیز، مهم‌ترین ابزار تحقق این هدف است.

۶- بازاریابی و برندسازی بومی

یکی از مهم‌ترین دستاوردهای مطالعات ترکیبی، ضرورت شکل‌گیری برندهای منطقه‌ای زعفران است. برندسازی محلی باعث حفظ هویت فرهنگی مناطق تولید و تمایز محصول ایرانی در بازار جهانی می‌شود. همچنین توسعه شبکه‌های فروش اینترنتی و بازاریابی دیجیتال، ابزارهای مؤثر برای دستیابی مستقیم بهره‌برداران به مشتریان بین‌المللی شناخته شده‌اند.

توصیه ترویجی

کشت و تولید زعفران، به عنوان یکی از ارزش‌ترین محصولات کشاورزی ایران، نیازمند رویکردی تلفیقی در مدیریت اقتصادی و اجتماعی است. بر اساس نتایج ترکیب یافته‌های اقتصادی و اجتماعی زعفران، بازده اقتصادی پایدار تنها در صورتی حاصل می‌شود که بهره‌برداران از شیوه‌های علمی، مشارکتی و بازارمحور استفاده کنند. نخست، پیشنهاد می‌شود تولیدکنندگان زعفران با تشکیل تعاونی‌های

۲- نقش سرمایه اجتماعی و همکاری‌های گروهی

نتایج حاصل از ترکیب یافته‌ها نشان داد که موفقیت اقتصادی و پایداری اجتماعی در کشت زعفران زمانی حاصل می‌شود که اعتماد، همیاری و مشارکت در بین کشاورزان تقویت شود. تشکیل تعاونی‌های واقعی و خوشه‌های تولیدی باعث افزایش قدرت چانه‌زنی، کاهش هزینه‌ها و انتقال دانش می‌گردد. سرمایه اجتماعی نه تنها موجب پایداری اقتصادی می‌شود، بلکه انسجام اجتماعی روستاها را نیز حفظ می‌کند.

۳- توانمندسازی زنان و جوانان روستایی

حضور مؤثر زنان در فرآیند تولید و بازاریابی زعفران نه تنها موجب تنوع درآمدی خانوار، بلکه باعث ارتقاء جایگاه اجتماعی آنان نیز می‌گردد. همچنین جذب جوانان تحصیل‌کرده در زعفران‌کاری، از مهاجرت بی‌رویه جلوگیری کرده و موجب نوآوری در روش‌های تولید، استفاده از فناوری‌های هوشمند

جدول (۱) - فراترکیب پژوهش های اقتصادی و اجتماعی زعفران بازاریهای بین المللی کسب کند. بهره گیری از بیمه محصولات و ابزارهای مالی نوین مانند

رتبه	شاخص	فراوانی از ۶۵
۱	اقتصاد تولید در مزرعه	۱۷
۲	صادرات	۱۵
۳	کارایی و بهره وری	۷
۴	حاشیه بازار	۶
۵	مدیریت بازاریابی	۶
۶	پایداری اقتصادی	۵
۷	قیمت زعفران	۴
۸	ساختار بازار	۴
۹	پایداری اجتماعی	۴
۱۰	توسعه کشت	۴
۱۱	اشتغال زایی	۳
۱۲	رضایت شغلی	۳
۱۳	کیفیت زندگی	۳
۱۴	بازارهای هدف	۳
۱۵	رفاه زعفران کاران	۳
۱۶	مکان یابی	۳
۱۷	توابع عرضه و تقاضا	۲
۱۸	مزیت رقابتی	۲
۱۹	ارزش افزوده	۲
۲۰	تحریم های تجاری	۲
۲۱	امنیت شغلی	۲
۲۲	مهاجرت	۲
۲۳	نگرش	۲
۲۴	جنسیت	۱
۲۵	ترویج و آموزش	۱
۲۶	کشاورزی قراردادی	۱

مأخذ: یافته های پژوهش

قراردادهای آینده نگر و صندوق های حمایتی
 میتواند ریسک اقتصادی را کاهش دهد. چهارم،
 لازم است کشاورزان از فناوری های نوین در
 تولید، خشک کردن و بسته بندی بهره گیرند تا
 کیفیت محصول حفظ شود.
 در بعد اجتماعی، ارتقاء سرمایه اجتماعی
 از طریق تقویت اعتماد، همکاری و آموزش
 گروهی، نقش مهمی در پایداری جامعه
 تولیدکننده دارد. زنان و جوانان روستایی باید
 در فعالیتهای زعفران کاری مشارکت داده
 شوند، زیرا حضور آنان موجب نوآوری، تنوع
 در مهارت ها و افزایش بهره وری می گردد.
 همچنین، توصیه می شود نهادهای ترویج
 کشاورزی با برگزاری کارگاه های آموزشی،
 بازدیدهای میدانی و تبادل تجربیات بین مناطق
 مختلف، ارتباط علمی و تجربی بین بهره برداران
 را افزایش دهند.

محلی یا خوشه های تولید، قدرت چانه زنی خود
 را در بازار افزایش داده و هزینه های بازاریابی
 را کاهش دهند. دوم، باید آموزش های ترویجی
 در زمینه مدیریت منابع، بهبود کیفیت محصول
 و استانداردسازی فرآوری گسترش یابد تا
 زعفران ایرانی بتواند ارزش افزوده بیشتری در

منابع

- ۱- پیشوایی، س.، نوریپور، م. و احمدوند، م. ۱۴۰۲. تبیین اثرات کشت زعفران در منطقه مختار شهرستان بویراحمد. نشریه پژوهش‌های زعفران دو فصلنامه، جلد ۱۱، شماره ۲، ص: ۲۲۰-۲۰۱.
- ۲- جماعتی اردکانی، ر. ۱۳۹۸. تحلیل اثرات روانشناختی اجتماعی (امنیت شغلی و کیفیت زندگی کاری) بر افزایش رضایت شغلی زعفرانکاران شهرستان بافق. نشریه زراعت و فناوری زعفران، جلد ۷، شماره ۲، ص: ۲۸۳-۲۷۵.
- ۳- عابدی جعفری، ع. و امیری، م. ۱۳۹۸. فراترکیب، روشی برای سنتز مطالعات کیفی. فصلنامه علمی پژوهشی روششناسی علوم انسانی. سال ۲۵، شماره ۹۹، صفحات ۷۳-۸۷.
- ۴- فتحی، ا. ۱۴۰۳. روش فراترکیب و کاربرد آن. تهران، نشر لوگوس.
- ۵- محمدزاده، س. ح.، کرباسی، ع. و محمدی، ح. ۱۴۰۲. برآورد شاخص توسعه صادرات زعفران و عوامل مؤثر بر آن مطالعه موردی: خراسان رضوی. نشریه زراعت و فناوری زعفران، جلد ۱۱، شماره ۱، ص: ۱۱۶-۹۹.
- ۶- مظهری، م. ۱۴۰۳. فراترکیب مطالعات اقتصادی و اجتماعی زعفران ایران. گزارش نهایی پروژه پژوهشی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی.